Skindet på næsen
– Randers Handskefabrik under krig og besættelse

AF ANDERS HAVE ESPERSEN

Danske industrivirksomheders forhold under den tyske besættelse er i de seneste par årtier kommet i historikernes søgelys. Forskningen har i høj grad koncentreret sig om de store virksomheder, der direkte eller indirekte bidrog til den tyske krigsførelse gennem leverancer af industriprodukter til tyske fabrikker eller værnemagten. Interessen har været mindre for de små danske virksomheders ageren og overlevelsesmuligheder i den turbulente tid fra krigsudbruddet i 1939 til tyskernes kapitulation i 1945. I efteråret 2006 foretog Museum Østjylland en undersøgelse af netop sådan en mindre virksomhed. Gennem omfattende og hidtil ulæste arkivalier, der venligst var stillet til rådighed af virksomheden selv, og samtaler med fabrikkens ejere, tegnede museets undersøgelse et detaljeret billede af den lille nicheproducerende Randers Handskefabrik under Anden Verdenskrig. Fabrikkens arkivalier bestod hovedsageligt af breve til og fra kunder og myndigheder samt regnskabs- og ordrebøger. Enkelte kunder stod fabrikkens direktør nærmere end andre, og i brevvekslingerne med disse var beskrivelsen af forholdene mere åbenhjertige end til de mere perifere kunder. Direktørens to sønner, der endnu i 2006 stod spidsen for Randers Handskefabrik, og som blev interviewet til undersøgelsen, var begge store børn under besættelsen. Deres erindring om perioden var bygget dels på deres egne oplevelser, dels på hvad deres far og fabrikkens ældre ansatte havde fortalt dem. Den følgende artikel er baseret på museets undersøgelse.

Indledning

Randers Handskefabrik var ved Anden Verdenskrigs udbrud landets tredjestørste handskefabrik. Fabrikken, der var ledet af den bankuddannede Ejnar Vejrum, havde på årsbasis gennemsnitligt 70 ansatte. Heraf udgjorde de faguddannede handskemagere cirka 14 personer.[1] Ejnar Vejrum havde siden overtagelsen i 1927 ført fabrikken fra konkurslignende tilstande frem til at være en overskudsgivende og velfungerende forretning, der i 1939 havde en opadgående produktion. Randers Handskefabrik havde en lang række faste kunder, som direktør Vejrum, der var den altafgørende skikkelse i virksomheden, havde et gensidigt loyalitetsforhold til. Fabrikkens kundekreds var overvejende dansk og bestod dels af handskeforretninger rundt om i landet, dels af diverse stormagasiner. Råvarerne kom ved krigsudbruddet hovedsagligt fra udlandet. Mens fabrikken tidligere mest havde anvendt grossister i Sverige og England, intensiverede den i slutningen af 1930'erne sine indkøb af skind og færdiglavede handsker i Tyskland. Ejnar Vejrum rejste i 1938 og 1939 ofte syd for grænsen, hvor han skabte sig et solidt netværk af tyske leverandører.[2]

1930'erne var således en tid præget af en stabil udvikling på Randers Handskefabrik. Stabiliteten blev udfordret med udbruddet af Anden Verdenskrig den 1. september 1939 og den tyske besættelse af Danmark i april 1940. Den følgende artikel vil med udgangspunkt i Randers Handskefabrik redegøre for, hvilke udfordringer en mindre dansk industrivirksomhed uden

Anders Have Espersen, f. 1975. Cand. mag i historie og Europastudier fra Aarhus Universitet i 2005. Museumsinspektør og projektleder på Museum Østjylland (tidl. Kulturhistorisk Museum Randers) siden 2005.

umiddelbar bevågenhed fra værnemagten og den tyske krigsindustri stod overfor under besættelsen, og hvorledes en sådan virksomhed mødte disse udfordringer. Samtidig lægger artiklen også vægt på, hvilken betydning, det havde, at fabrikken fremstillede en for besættelsestiden såkaldt luksusvare. Det vil desuden blive diskuteret, hvilke ligheder og forskelle, der var for Randers Handskefabriks muligheder under besættelsen og for den danske industri som helhed. I gennemgangen af Randers Handskefabrik vil andre randrusianske, men ellers vidt forskellige, virksomheders forhold under krigen blive inddraget til sammenligning. Det drejer sig om De Jyske Eddikebryggerier, Chr. Junchers Konfektionsfabrik, Vognfabrikken Scandia og Heilskov Ligkistefabrik, der alle måtte indordne sig under besættelsens ændrede vilkår, men dog havde uidentiske udgangspunkter og udfordringer.

I første omgang vil artiklen forsøge at placere undersøgelsen af Randers Handskefabrik i konteksten af den hidtidige belysning af danske industrivirksomheder under Anden Verdenskrig.

Indgangen til Randers Handskefabrik i Vestergrave 18. Det gamle garveri var i 1931 overtaget af Ejnar Vejrum. Foto: Randers Lokalhistoriske Arkiv.

Fabrikker i fokus – dansk besættelsestidsforskning og industrien

I årtierne umiddelbart efter krigsafslutningen blev der udgivet fem større generelle værker om den tyske besættelse af Danmark.[3] Disse indeholdt alle særskilte afsnit eller bind om de økonomiske forhold i landet i perioden, herunder de overordnede forhold for industrien. Blandt andet skrev økonomen Esther Boserup om industriens vanskeligheder, mens senere statsminister Jens Otto Krag bidrog til partifællen Hartvig Frischs værk om besættelsen med både en gennemgang af byerhvervene og krigsøkonomien samt en beskrivelse af de økonomiske forhold i krigens begyndelse.[4] Den allertidligste efterkrigstid bød dog også på to udgivelser, der udelukkende fokuserede på erhvervsliv og industri. Den ene var Direktoratet for Vareforsynings beskrivelse af varefordelingen under besættelsen, den anden var den konservative økonom Arne Lunds redegørelse for industriens regulering.[5] Man skulle frem til 1970'erne, før der igen kom særskilt fokus på de økonomiske sider af besættelsen og industriens vilkår og ageren. Det skete med Sigurd Jensens: "*Levevilkår under besættelsen*", der tog fat på de danske virksomheders økonomiske tilpasning under krigen og regeringens forsøg på at regulere erhvervslivet. Der var i høj grad tale

om en meget overordnet – om end uhyre grundig - fremstilling, hvor enkeltvirksomheder ikke blev nævnt.[6] Frem mod 1990'erne bød forskningen på enkelte generelle værker om besættelsen, hvor industriens vilkår blev berørt. De større branchers individuelle udvikling under krigen blev desuden behandlet i Hans Chr. Johansens "*Industriens vækst og vilkår*" fra 1988, mens Henning Poulsen i Den jyske Historiker tre år tidligere skrev en artikel om Danmark i den tyske krigsøkonomi.[7] Det var dog først i 1995, at der igen blev lagt specifikt fokus på den danske industri under krigen. Det skete i Per H. Hansens konferencebidrag "*Modgang eller fremgang? Industriens forhold under besættelsen*", hvor forfatteren slog til lyd for, at store dele af industrien klarede sig godt i perioden fra 1940 til 1945, ikke mindst fordi priserne på virksomhedernes produkter steg mere end omkostningerne. En af Per H. Hansens konklusioner var, at det ikke var industrien, der var taberne under besættelsen, men derimod de ringest stillede borgere, der fik deres købekraft udhulet i takt med, at varerne blev dyrere.[8]

Per H. Hansens var en af de første i den gruppe af historikere, der midt i 1990'erne igen begyndte at interessere sig for besættelsen generelt, men også i højere grad satte fokus på erhvervslivet, industrien og de enkelte virksomheders rolle under krigen og i den tyske krigsøkonomi.[9] En af de yngre historikere var Joachim Lund, som i en artikel nogle få år senere beskrev det skifte, der skete i forskningen på dette tidspunkt. Ifølge Joachim Lund var der i de første år efter besættelsen en tendens til, at det danske erhvervslivs rolle under krigen stille og roligt gled ind som en del af den store nationale myte om det samlede Danmark i kamp mod besættelsesmagten. Virkeligheden var dog en anden i og med, at de færreste virksomhedsledere i årene 1940 til 1943 så en modsætning mellem at producere for Tyskland og det at handle i sit lands interesse. Samtidig med at den danske regering opfordrede til samarbejde med tyskerne, mente mange fabriksejere, at det var en vigtig samfundsmæssig opgave at bevare landets sammenhængskraft ved at sikre arbejdspladser og sørge for, at landet blev forsynet med de vigtigste varer. Da fortielsen omkring samhandelen blev ophævet, og forskningen i årene omkring årtusindskiftet kunne afsløre, at flere kendte danske virksomheder handlede med tyskerne, skabte det store overskrifter.[10] Blandt de virksomheder, der siden er kommet i søgelyset er A.P. Møller, der som storaktionær i Dansk Rekylriffel Syndikat tjente penge på våbensalg til værnemagten, Højgaard og Schultz og F.L. Smidth, der anvendte tvangsarbejdere henholdsvis på østfronten og i Tyskland, Aarhus Oliefabrik, Vognfabrikken Scandia, som leverede adskillige togvogne til Tyskland og efter en krise i slutningen af 1930'erne fik en opblomstring under krigen, samt Danfoss, der tjente godt på salg af armaturer til tyskerne.[11] En af de seneste undersøgelser af en større og for tyskerne nyttig virksomhed under krigen, er Steen Andersens "*Between imperative and risk*", der omhandler Christiani og Nielsens ingeniørarbejde i Norge fra 1941 til 1945. Undersøgelsen fremhævede blandt andet, at mange danske virksomheder på ingen måde blot var passive elementer i et politisk spil under krigen, men i høj grad aktivt forfulgte deres egne økonomiske interesser.[12]

Udover de udgivelser, der omhandler enkelte store og kendte virksomheder, er der siden årtusindskiftet samtidig igen kommet større bevågenhed i forhold til de økonomiske og reguleringsmæssige vilkår det danske erhvervsliv og den danske industri havde under krigen. Dette skete samtidig med og som en følge af, at Folketinget i 2000 afsatte penge til forskning i emnet. I den forbindelse kan nævnes historikerne Steen Andersen og Joachim Lund, der med henholdsvis "*Danmark i det tyske storrum – Dansk økonomisk tilpasning til Tysklands nyordning af Europa 1940-41*" og "*Hitlers spisekammer – Danmark og den europæiske nyordning 1940-43*" redegjorde for, hvilken placering den tyske besættelsesmagt gav dansk industri i det nye Europa, nazisterne planlagde, og hvordan industrien og den danske regering forholdt sig til det.[13] På samme tid udkom også lektor og historiker Ole Brandenborg Jensens "*Besættelsestidens økonomiske og erhvervsmæssige forhold – Studier i de økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland 1940-*

1945". Brandenborg Jensen drog i modsætning til Joachim Lund blandt andet den konklusion, at Danmark ikke havde været det spisekammer for tyskerne, som den tyske ledelse i landet gerne ville have det til at fremstå som, og selvom det gik landbruget godt under krigen, var det den tunge industri, der fik mest ud af samarbejdet med besættelsesmagten.[14] Hvordan nogle virksomheder, på linje med mange privatpersoner, for egen vindings skyld forsøgte at omgå loven under besættelsen, er desuden belyst i Claus Bundgård Christensens "*Den sorte børs*".[15] Også internationalt har der været fornyet interesse for den økonomiske og erhvervsmæssige udvikling i de besatte lande under krigen. Senest er udkommet den hollandske professor Hein Klemann og den russiske historiker Sergei Kudryashovs bog "*Occupied Economics – An Economic History of Nazi-occupied Europe, 1939-1945*", der blandt andet anvender dele af det arbejde, der er foretaget blandt danske historikere siden 1990'erne.[16] En af de seneste længere fremstillinger på dansk kan findes i bind 8 af "*Dansk industri efter 1870*", hvor Hans Kryger Larsen overordnet redegør for industriens vilkår under og umiddelbart efter besættelsen.[17]

Mens undersøgelser af enkelte virksomheder altså hovedsagligt har kredset omkring store firmaer og brancher, hvis produktion nød interesse fra tysk side, er det begrænset, hvad der er skrevet specifikt om mindre erhverv og industrier under besættelsestiden. En del mindre fabrikkers krigshistorier er naturligvis omtalt i diverse jubilæumsskrifter og overordnede virksomhedshistorier.[18] Der er dog meget få undersøgelser eller artikler, der som den følgende udelukkende holder sit fokus på en sådan virksomheds vilkår under besættelsen, kommer rundt om de fleste aspekter og stiller spørgsmålet om, hvordan det forholdt sig med alle de mange fabrikker, der som Randers Handskefabrik producerede produkter, som hverken var væsentlige for den tyske krigsmaskine eller var livsvigtige og absolut nødvendige for hverken den tyske eller den besatte danske befolkning?

Randers Handskefabrik under Anden Verdenskrig

Med krigsudbruddet den 1. september 1939 ændrede de grundlæggende vilkår for det internationale varebyttesystem sig. Dermed forandredes den danske produktion og forsyningssituation mærkbart.[19] En lille måneds tid efter den tyske invasion af Polen henvendte Randers Handskefabriks direktør Ejnar Vejrum sig for første gang til fabrikkens kunder. I henvendelsen redegjorde direktøren for sit syn på krigens umiddelbare betydning for produktionen. Der var tale om ét langt forbehold over for kunderne. De lande, der producerede handskeskind, havde lukket for udførsel af en stor del af råvarerne, hvilket gjorde det vanskeligt at få suppleret lageret. Man havde dog stadig en mængde skind liggende hos udenlandske leverandører. De fleste af disse befandt sig i England, og på grund af krigstilstanden var leverancerne fastfrosset. Leveringsvanskelighederne var medvirkende til, at Ejnar Vejrum advarede sine trofaste kunder om, at de i den kommende tid skulle regne med prisstigninger, ikke mindst fordi fabrikken forbeholdt sig retten til på ethvert givent tidspunkt at regulere priserne på handsker i forhold til prisen på råvarer. Et afgørende punkt i henvendelsen var, at kunderne ville blive udsat for en fordelingspolitik. Denne betød, at leveringerne af handsker ville blive halveret og fordelt procentvis i forhold til, hvad den enkelte kunde havde modtaget i det sidste år inden krigsudbruddet.[20] Varefordelingen var påtvunget fabrikken af regeringen, der med daværende handelsminister Johannes Kjærbøl i spidsen allerede den 2. september 1939 havde fået forslaget trumfet igennem Folketinget.[21] Brevet var, som en stor del af Ejnar Vejrums øvrige korrespondance under krigen, præget af dystre forudsigelser, og det var tydeligt, at fabrikkens direktør ved at tegne et så mørkt billede af tingenes tilstand som muligt, ønskede at komme eventuelle klager om manglende leveringer i forkøbet.

En del af personalet på Randers Handskefabrik omkring 1944. Yderst til højre ses direktør Ejnar Vejrum. Drengen midt i billedet er fabrikkens nuværende direktør Arne Vejrum. Foto: Randers Lokalhistoriske Arkiv.

Den internationale og ofte oversøiske handel var vigtig for Randers Handskefabrik, eftersom de bedste og mest eftertragtede handskeskind stammede fra Sydamerika og Afrika. Skibstransporten var fra 1939 meget udsat, hvilket påvirkede leveringsmulighederne negativt. Den stigende danske industrialisering havde medført en øget afhængighed af oversøiske varer, og den socialdemokratisk ledede regering med Thorvald Stauning i spidsen forsøgte gennem Danmarks neutralitet at handle med så mange lande, som det kunne lade sig gøre, og på den måde skaffe det størst mulige antal varer hjem trods de svære betingelser.[22] Det vigtigste var at fortsætte og intensivere opbygningen af de hjemlige lagre med alt, hvad der endnu kunne hentes udefra af råvarer, brændselsstoffer og færdigvarer.[23] Denne politik betød, at Randers Handskefabrik i 1939 stadig kunne købe varer hos dens vigtige svenske og engelske leverandører samtidig med, at den intensiverede samhandelen med Tyskland. Gennem sidstnævntes grossistvirksomheder havde fabrikken mulighed for at erhverve sig nogle af de ypperste handskeskind. Siden midten af 1930'erne havde Etiopien, hvis skind hørte til blandt handskeindustriens foretrukne, været besat af Mussolinis Italien, og tyskerne kunne gennem deres nære alliance med italienerne uden problemer erhverve sig disse råvarer.[24]

Besættelsen

De muligheder, den neutrale handelspolitik havde givet Randers Handskefabrik og den øvrige danske industri, forsvandt med den tyske besættelse af Danmark den 9. april 1940. Al oversøisk transport blev med ét blokeret og vareudvekslingen blev begrænset til Tyskland, de besatte lande i Europa samt få neutrale lande såsom Sverige.[25] Ejnar Vejrums syn på forholdene i sine henvendelser til fabrikkens kunder var derfor blevet endnu sortere. Ifølge Vejrum måtte handskeproduktionen forvente meget ustabile råvareleverancer, og kunderne måtte regne med, at

der ville blive taget forbehold med hensyn til både pris og leveringstidspunkter på alle ordrer. Fabrikken kunne samtidig meddele, at en række farver og skindkvaliteter ikke længere kunne fremskaffes.[26] Selvom Ejnar Vejrum i en snæver kreds berettede, at Randers Handskefabrik et halvt år efter besættelsesdagen kunne opretholde en kvalitet, der betød, at man ingen reklamationer havde fået, var der ingen tvivl om, at mulighederne for at erhverve gode udenlandske skind var betydeligt forværret.[27]

Umiddelbart efter de tyske troppers indtog i Danmark, vedtog Industrirådet sine retningslinjer for, hvorledes den nye situation skulle gribes an set fra et samfundsøkonomisk synspunkt. Befolkningens forsyning af varer skulle opretholdes i det omfang, det var muligt, og samtidig skulle produktionsapparatet søges bevaret således, at man kunne opretholde de foregående års produktion.[28] Industrirådets udmelding blev, sammen med den handelsaftale, som regeringen indgik med besættelsesmagten, betragtet af danske industrivirksomheder som et grønt lys og en opfordring til at intensivere handelen med de tyske råvareleverandører. Selvom Tysklands leveringsdygtighed i skind var stærkt reduceret som følge af værnemagtens eget store forbrug til hånd- og ikke mindst fodtøj, blev landet herefter alligevel hurtigt den eneste mulige leverandør til den danske skindindustri.[29] Det rent moralske aspekt i handelen med de tyske grossister under besættelsen lader ikke til at have påvirket hverken Ejnar Vejrum eller de øvrige danske handskefabrikanter. Det vigtigste i forhold til Randers Handskefabrik var virksomhedens overlevelse og kundernes forsyning af handsker. Denne pragmatiske holdning gik igen blandt Ejnar Vejrums fabrikantkolleger. I et brev fra direktøren for Aalborg Handskefabrik til kollegaen i Randers, udtrykker førstnævnte i foråret 1941 sin bekymring i forhold til, hvordan det skal gå i den forestående tysk-jugoslaviske konflikt. Snarere end en bekymring for øget tysk succes i krigen, var det en frygt for, at de gode handskeskind fra Balkan ville blive umulige at få fat i, såfremt jugoslaverne ydede for stor modstand.[30]

Skind var ikke den eneste råvare, handskeproducenterne kom i bekneb for. I løbet af kort tid oplevede man også at mangle kvalitetstråd, ikke mindst fordi den bedste af slagsen blev produceret i England. Randers Handskefabrik var dog i denne henseende godt forsynet, da lederen af systuen, direktøren kone, Linnea Vejrum, havde været forudseende, eller måske snarere heldig, da hun i 1939 havde købt så store mængder af god bomuldstråd hjem, at fabrikken havde rigeligt under stort set hele krigen. Den erstatningstråd, det ellers ville have været nødvendig at arbejde med, var så dårlig, at den kunne ødelægge de nåle, som handskeindustrien ligeledes var i bekneb for.[31]

Erstatningsvarer

De importproblemer, som den danske handskeindustri og industrien generelt stod overfor, betød, at der blev iværksat en udvidet produktion af nødvendige danske råvarer. For handskeindustrien betød dette, at skind fra danske sødmælkskalve frem til 1944 i vidt omfang afløste de sparsomme mængder af gede- og lammeskind, der hidtil havde været de foretrukne skindsorter til handsker (figur 1) Kalveskindene kom hurtigt i brug på Randers Handskefabrik, hvor Ejnar Vejrum beskrev dem som en så fin erstatningsvare, at den burde være levedygtig efter krigen.[32]

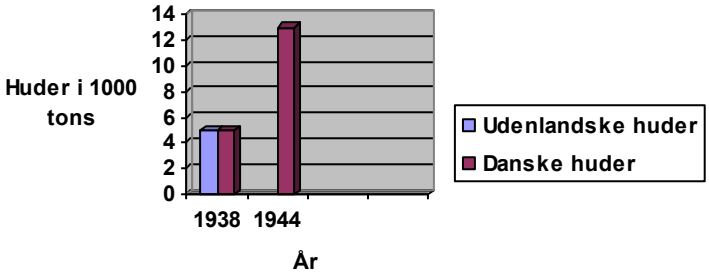

Figur 1. Forbruget af danske og udenlandske huder i henholdsvis 1938 og 1944. Kilde: Ester Boserup: Industriproblemer. I Danmark under krig og besættelse, bind 5, s.161)

Fra 1941 begyndte andre erstatningsvarer at vinde frem i den danske handskeproduktion. Det var på dette tidspunkt ikke længere muligt at indføre den bomuld, man hidtidigt havde anvendt til handskefor. Bomulden blev hentet i Tyskland, men de tyske fabrikanter lagde nu selv beslag på de lagre, de lå inde med, og i januar 1941 blev der indført et decideret forbud mod at udføre bomuld fra Tyskland. Randers Handskefabrik begyndte i stedet at opkøbe danske katte – og kaninskind, hvis pelsoverflade kunne bruges som erstatning for den manglende bomuld.[33] Generelt blev disse skind en vigtig råvare i den danske skindindustri. I løbet af besættelsen blev kaninskinds-produktionen den hurtigst voksende i Danmark, og i 1943 var bestanden af kaniner vokset med en million siden 1939.[34] Mens Randers Handskefabrik aldrig tidligere havde anvendt katte eller kaniner i sin produktion, indrettede Ejnar Vejrum nu et forberedende garveri i fabrikkens gård, hvor man flåede og tørrede dyrene, inden de blev sendt videre til den endelige garvning.[35] Katteskind blev under besættelsen brugt i tusindvis i fabrikkens værksteder, og man opkøbte så store mængder døde katte, at man endte med at sælge en del videre til eksempelvis konfektionsfabrikker.[36] Randers Handskefabrik forsøgte sig under krigen desuden med både ræve- og fiskeskind, specielt sidstnævnte var dog af en så dårlig kvalitet, at Ejnar Vejrum ikke ønskede fabrikkens navn knyttet til dem.[37] Til gengæld kunne handskefabrikkens direktør i et interview omtrent 40 år efter befrielsen fortælle, at fabrikken en overgang havde anvendt hundeskind, der ellers var en produktion, man var gået væk fra på det tidspunkt.[38] Fælles for erstatningsvareproduktionen under besættelsen var, at den med få undtagelser blev tilvejebragt ved privat initiativ. Bortset fra den statsligt regulerede fordeling af kalveskind var dette også tilfældet for erstatningsskindene i handskeindustrien og den øvrige læderindustri, der sammen med tekstil-, tobaks- og gummiindustrien stod bag de mest omfattende erstatningsproduktioner.[39]

SKIND
Katte-, Kanin-, Hare-, Ræve-, Raadyr-,
Daadyr- og Kronhjorteskind købes.
Randers Handskefabrik,
Vestergrave 18.

Annonce fra Randers Dagblad i 1943, hvori Randers Handskefabrik averterer efter erstatningsvarer til produktionen. Randers Lokalhistoriske Arkiv.

Mens Randers Handskefabrik havde succes med erstatningsvarerne under besættelsen, havde eksempelvis de to randrusianske virksomheder Heilskov Ligkistefabrik A/S og Chr. Junchers Klædefabrik anderledes vanskeligheder. Ligkistefabrikken oplevede, at kvaliteten af træ blev mærkbart forringet under krigen. Tidligere havde man benyttet sig af russisk træ, men måtte efter det tyske angreb på Rusland i sommeren 1941 se sig om efter en erstatning. Det lykkedes at skaffe en mængde brasiliansk træ hjem til fabrikken i Randers, men dette viste sig at være så giftigt, at flere medarbejdere blev syge af at indånde støvet fra maskinerne. Siden brugte ligkistefabrikken udelukkende dansk og svensk træ, og alt i alt havde træindustrien knap så vanskeligt ved at skaffe de fornødne råvarer som de fleste andre industrier.[40] På Chr. Junchers Klædefabrik blev først kradsuld den store råvare, efter at den normale uld slap op, og fra 1941 begyndte klædefabrikkerne i store mængder at importere celluld fra Tyskland og Italien. Sidstnævnte betød i modsætning til handskerne fra Randers Handskefabrik, at de færdige produkter fra Chr. Juncher A/S blev betydeligt ringere end før krigen.[41]

Luksusindustri og varefordeling

En stor del af de råvarer, som Randers Handskefabrik anvendte i sin produktion, var underlagt den nye varefordelingslov, som Folketinget havde vedtaget få måneder efter besættelsen. Varefordelingen blev styret af Direktoratet for Vareforsyning, der som sin primære opgave skulle sørge for, at befolkningen blev forsynet med de mest essentielle forbrugsvarer. Fordelingen skulle ske gennem en bemyndigelseslov, hvis mål var at fordele den eksisterende varebeholdning og regulere vareproduktionen i den mest hensigtsmæssige retning.[42] Reguleringen betød, at de tilgængelige råvarer først og fremmest blev dirigeret i retning af de virksomheder, som producerede de for befolkningen vigtigste varegrupper. Blandt disse regnede man eksempelvis fødevarer, klæder og fodtøj, og der var et klart socialt krav om at de tilgængelige materialer blev lagt over på en fremstilling af elementære fornødenheder til den brede befolkning.[43] I visse tilfælde greb myndighederne ligefrem ind med forbud mod produktion af visse luksusvarer som eksempelvis selskabskjoler, luksusøl og reklametryksager.[44]

Reguleringen skabte problemer for Randers Handskefabrik. Handskeindustrien blev betragtet som en såkaldt luksusindustri, hvis produktion det ikke var bydende nødvendigt at holde i gang. Som en følge heraf havde blandt andet skotøjsindustrien, der også anvendte kalveskind i sin produktion, førsteret til de skind, der blev fordelt. Prædikaterne luksusindustri og luksusvare havde desuden betydning, når der indimellem åbnede sig en sjælden mulighed for en statskontrolleret import af skind fra for eksempel Ungarn eller andre lande under tysk indflydelse. I sådanne tilfælde var det på det nærmeste umuligt for Ejnar Vejrum at overbevise myndighederne om, at Randers Handskefabrik skulle have del i importen.[45]

Det var Dansk Chromlæderfabrik i Valby, der af Direktoratet for Vareforsyning fik lagt fordelingen af kalveskind i hænderne. Fabrikken var en landets største garverier, og den havde før krigen hovedsagligt garvet for handskeindustrien. Dette betød, at Dansk Chromlæderfabrik, selvom den egentlig var forpligtet til at favorisere skotøjsindustrien, gjorde sit bedste for at forsyne handskefabrikkerne mest muligt. Blandt andet kunne Chromlæderfabrikkens direktør Klenow, der var en personlig ven af Ejnar Vejrum, i al fortrolighed oplyse den randrusianske handskefabrikant om, at garveriet ville arbejde for, at handskeindustrien fik så mange skind som overhovedet muligt.[46] Alligevel var forholdet mellem Randers Handskefabrik og Dansk Chromlæderfabrik under hele besættelsen præget af irritation og uvenlige brevvekslinger. Trods det personlige venskab mellem de to direktører, havde Ejnar Vejrum før krigen kun sjældent sendt skind til garveriet i Valby, men med varefordelingen var hans virksomhed med ét blevet afhængig af garveriets velvilje, som han ikke altid fandt lige god.[47] Handskeindustriens rolle som luksusindustri blev dog modsat

fremhævet af direktør Klenow, der i et brev fra 1942 påpegede, at handskeproducenterne i stedet for at beklage sig skulle prise sig lykkelige for, at skotøjsindustrien endnu ikke havde mistet tålmodigheden med alle de skind, der gik til handsker, og ikke havde krævet at få dem til egen disposition.[48] Selvom Ejnar Vejrum ofte klagede over manglende skindleveringer fra Dansk Chromlæderfabrik, tyder alt da også på, at Randers Handskefabrik under det meste af krigen var mere end godt forsynet med kalveskind, og rent faktisk steg fabrikkens skindleveringer, som det fremgår af figur 2, fra det københavnske garveri frem til 1944.[49]

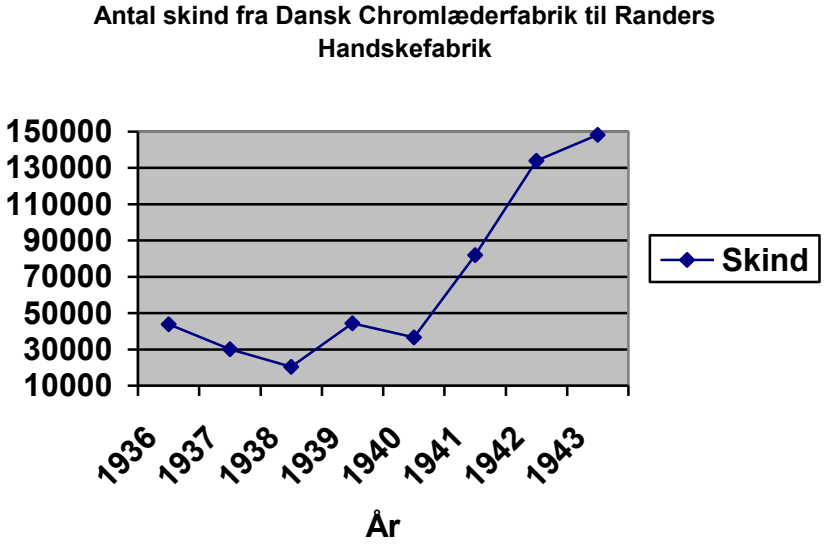

Figur 2. Kilde: Brev fra Dansk Chromlæderfabrik til Randers Handskefabrik, marts 1944

Varefordelingen var ikke den eneste regulering, Randers Handskefabrik og de øvrige danske industrivirksomheder skulle forholde sig til under besættelsen. Regeringen indførte ligeledes en prislov, der blandt andet betød, at der via et maksimalprissystem blev sat et loft over priserne på en række varer.[50] Flere og flere varegrupper fik gennem besættelsen en maksimalpris hæftet på sig, og i 1943 var der prisloft på hen ved 3000 danske varer. Der var i hovedsagen tale om produkter, som indgik i den normale og nødvendige husholdning, mens en luksusvare som handsker blev ved med at kunne handles til den højest budte pris.[51] Et eksempel på en industri, der var underlagt maksimalpriserne og havde meget svært ved at tjene penge på sit produkt under besættelsen, var eddikebranchen. Blandt andet nægtede priskontrolrådet at godkende en ansøgning, hvor et af landets eddikebryggerier bad om at måtte forhøje prisen på eddiken med to øre. Til gengæld var eddikeindustrien forskånet for at skulle forholde sig til manglende import, da råvarerne til eddike alle blev hentet i Danmark. Samtidig var der i krisetider tradition for, at den danske befolkning i højere grad konserverede og syltede madvarer, hvilket betød et stigende forbrug af eddike.[52] Et andet eksempel på en mindre industri, der bestemt heller ikke producerede luksusprodukter under besættelsen, var ligkisteindustrien. På Heilskov Ligkistefabrik A/S i Randers skete der dog et fald i antallet af de dyreste og fineste kister under krigen, da man, sandsynligvis efter myndighedernes påbud, koncentrerede sig om, at fremstille nok standardkister til markedets behov.[53]

Mens det at være en luksusindustri var et problem set i forhold til fordelingen af råvarer, var det økonomisk en fordel for Randers Handskefabrik, at de færdige produkter kunne handles på det frie marked. Samtidig var der fastsat en maksimalpris på kalveskindene, hvilket betød, at råvaren kunne erhverves til en konstant pris. I denne henseende havde handskeindustrien en klar fordel overfor skotøjsindustrien, der benyttede sig at den samme råvare, men hvis produkter var underlagt

prisloftet. De katte-, kanin- og siden hjorteskind, som Randers Handskefabrik i modsætning til kalveskindene købte uden om varefordelingen, havde som handskerne en fri prisudvikling, og særligt det fine hjorteskind, der med tiden blev mere og mere populært, var en dyr råvare. Omvendt kunne fabrikken forlange næsten hvad som helst for sine handsker, og det frie marked på de nævnte skind betød, at Randers Handskefabrik kunne tjene store penge på videresalg.[54] Indtjeningen blev dog begrænset af loven om avanceberegning, der var en del af prisloven og indført for, at varepriserne ikke nåede et ublu niveau. Den maksimale grænse, for hvad man kunne tillade sig at tjene på et par handsker, var den avance, man havde haft før krigen plus fem procent.[55] Princippet for handskernes avance var dog ifølge direktøren for Randers Handskefabrik, at disse måtte afkaste den gamle avance *plus* 20 procent.[56] Spørgsmålet er, om Ejnar Vejrum havde misforstået loven om avance, eller om der var tale om den kalkulation, fabrikken selv brugte? Selvom det sidste virker usandsynligt, da der ikke er noget, der tyder på, at Randers Handskefabrik efter krigen, som mange andre, fik et økonomisk efterkrav fra staten, kan det dog ikke udelukkes. Ditlev Tamm har i sin undersøgelse af Danfoss under besættelsen fremhævet, at det ofte var langt mere attraktivt at handle med "almindelige kunder" end med eksempelvis den tyske værnemagt eller tyske virksomheder, da man på grund af mindre kontrol havde større muligheder for at slippe af sted med de høje avancer.[57] To af de store lokale randrusianske virksomheder Chr. Junchers Konfektionsfabrik A/S og Scandia fremstillede henholdsvis uniformer til værnemagten og togvogne til den tyske Reichsbahn, og begge måtte efter krigen betale store beløb tilbage efter sager med priskontrollen. I konfektionsfabrikkens tilfælde skyldtes dette ikke kun, at man handlede med tyskerne, men ligeledes fordi fabrikken havde svært ved at overholde de hjemlige maksimalpriser, dens for befolkningen nødvendige produkter var underlagt.[58]

Det kan altså ikke udelukkes, at Randers Handskefabrik tog for høje priser i forhold til avanceberegningen. Ligeledes kan der have været tale om, at myndighederne har set bort fra tilfældet handsker, som ikke var en så vigtig vare for den brede befolkning som eksempelvis andre beklædningsgenstande og fødevarer.

Skindet i behold

Randers Handskefabrik lå på besættelsesdagen inde med et betydeligt lager af gode lamme- og svineskind. Dette forklarer til en vis grad, hvorfor det var muligt for Ejnar Vejrum at afvise de mindre gode skind, som man fik tilbudt som erstatningsvarer. Fabrikken forsøgte dog i vidt omfang at undgå at gøre brug af lageret, og skindene blev som oftest kun anvendt, når kunder fra fabrikkens finere kundekreds efterspurgte handsker af bedste kvalitet. I fabrikkens almene produktion under krigen var det derfor de første fire år kalveskind, der dominerede.[59] Det generelle billede af lagersituationen i den danske industri var, at lagerne frem til krigsudbruddet var blevet betydeligt større, og det blev efter besættelsen konkluderet, at beholdningerne af industrielle råstoffer var ekstraordinært store den 9. april 1940.[60] Mod krigens slutning svandt lageret ind på Randers Handskefabrik. I 1944 kunne fabrikken ikke længere gøre samme brug af kalveskind som hidtil, da skindene i højere grad blev omdirigeret til den for befolkningen mere nødvendige skotøjsindustri.[61] Myndighederne pålagde på dette tidspunkt garverierne at produktionen af skind og læder til fodtøj skulle fremmes på bekostning af mapper, handsker, møbelbetræk og lignende.[62] For at opretholde den gode kvalitet, man havde haft de foregående fire år, gjorde Randers Handskefabrik herefter indhug i de bedste skind på lageret. At bevare kvaliteten i handskerne trods de vanskelige vilkår var en vigtig prioritet for Ejnar Vejrum. Virksomheden så derfor også efter krigen sig selv som garanten for, at der i besættelsesårene var blevet produceret kvalitetshandsker i Danmark, og man opfattede sig som en modpol til ikke mindst de københavnske handskefabrikker, hvis produkter man ikke mente holdt et tilstrækkeligt niveau.[63]

Udover de danske kalveskind, som man havde nydt godt af frem til 1944, havde handskeindustrien i de første besættelsesår også kunnet anvende forskellige skindsorter hentet hjem fra Tyskland. Allerede i slutningen af 1940 blev disse leveringer, der mest blev opfattet som et supplement til de dominerende danske skind, mere og mere begrænsede, hvorefter en del skindsorter helt udgik af produktionen. Samtidig var en del af de skind, det lykkedes at skaffe fra Tyskland i så dårlig kvalitet, at Randers Handskefabrik begyndte at modtage reklamationer fra utilfredse kunder.[64] Fra fabrikkens side ønskede man stadig at skaffe så mange udenlandske skind som overhovedet muligt. De færre leverancer betød dog, at de tyske leverandører kunne sætte prisen kraftigt op. Ofte var de skind, det lykkedes at hente til Danmark, fra det tidspunkt man havde bestilt dem, til de blev sendt af sted, allerede blevet adskillige tyske Reichsmark dyrere.[65] Når det gjaldt handsker fremstillet af udenlandske skind, blev markedet dermed et sælgers marked, hvor den tyske leverandør satte prisen op i forhold til fabrikkerne, der omvendt skruede deres priser i vejret over for de butikker, der i sidste ende solgte handskerne til overpris. Det var derfor, som det i 1995 blev argumenteret for af Per H. Hansen, i sidste ende den almindelige dansker med en fast lønindtægt, som blev ramt hårdest på pengepungen.[66]

De tyske skindleverancer ophørte mere eller mindre ved årsskiftet 1943. Randers Handskefabrik intensiverede af samme årsag købene af andre danske skind til at supplere kalveskindene, og fabrikken satsede stærkt på hjorteskind, der var af en meget høj kvalitet og egnede sig glimrende til handsker. Til trods for de høje priser var der ikke problemer med at afsætte de handsker, man producerede. Den bedre stillede del af befolkningen, som også før krigen havde været aftagere af de bedste handsker, havde, i modsætning til den brede befolkning, endnu sin købekraft intakt. Udover at brugen af dem var økonomisk rentabel, skulle hjorteskindene også ses som et led i den bevidste strategi, som Ejnar Vejrum i forhold til efterkrigstiden valgte at forsøge at opretholde for at udbygge det kvalitetsstempel, der lå i navnet Randers Handsker. Mod slutningen af besættelsen udgjorde de gode hjorteskind derfor omtrent 50 procent af Randers Handskefabriks samlede produktion, mens kalveskindene efter de påtvungne nedskæringer tegnede sig for den anden halvdel. Hjorteskindene blev erhvervet fra private jægere og på den store hudehandelsauktion i København.[67]

Direktør Ejnar Vejrum sorterer skind på fabrikkens lager få år efter befrielsen. Foto: Randers Lokalhistoriske Arkiv.

Arbejdskraft og kundeforhold

Randers Handskefabriks salg var først og fremmest baseret på en lang række faste kunder, der udelukkende forhandlede handsker fra Randers. En del af kunderne var personlige venner med Ejnar Vejrum, og disse fik længere snor og bedre leveringsforhold end almindelige kunder, der ofte måtte opleve ikke at modtage noget overhovedet. Udover at være venner med familien Vejrum havde kundens loyalitet og forståelse overfor fabrikken stor betydning. Hvis kunderne holdt sig til Randers Handsker, selvom det kunne være fristende at spille på flere heste, blev de fra Ejnar Vejrums side belønnet med gode leverancer, når det var muligt.[68]

For at sikre en god og konstant levering til den trofaste kundekreds skar fabrikken ned på antallet af kunder og sorterede dem fra, der ikke udelukkende holdt sig til Randers Handskefabrik. Desuden tog man ikke nye kunder ind, og blandt andet afviste fabrikken i december 1940 en stor ordre på levering af arbejdshandsker til A.P. Møller.[69] På den måde tilpassede man produktionen, der umiddelbart efter krigsudbruddet var blevet omtrent halveret. Den fordelingsordning, som fabrikken havde indført kort efter besættelsesdagen havde som nævnt den effekt, at de kunder, der var tilbage, blot kunne regne med at få maksimalt 50 procent af de leveringer, de hidtil havde haft. Det var dog i hovedsagen mest de perifere forhandlere, der fik skåret antallet af handsker så drastisk, mens størstedelen af de ældste kunder formåede at få stort set det samme antal leveringer som før krigen.[70]

Halveringen i produktionen betød, at arbejdsstyrken måtte tilsvarende indskrænkes. Samtidig havde Folketinget i maj 1940 vedtaget den såkaldte arbejdsfordelingslov, der skulle nedsætte hver enkelt ansats arbejdstid, så man trods den dalende produktion sikrede arbejde til så mange danskere som muligt.[71] Siden grundlæggelsen havde Randers Handskefabrik haft en stærk tradition for udenlandsk arbejdskraft, og denne tradition var medvirkende til, at der under hele besættelsen kunne opretholdes noget nær fuld beskæftigelse blandt de danske handskemagere på fabrikken. Ved krigsudbruddet i 1939 udgjordes cirka halvdelen af fabrikkens handskemagerstab af tyskere. Da disse frivilligt eller under tvang forlod Danmark for at indrullere i den tyske værnemagt, var det ikke nødvendigt for Randers Handskefabrik at regulere den resterende del af arbejdsstyrken. Dette var i klar modsætning til mange andre handskefabrikker, hvor de ansatte måtte gå ned på tre dages arbejde om ugen.[72] I perioder kom produktionen op på over 50 procent i Randers, men i stedet for at ansætte nye handskemagere, der på grund af stigende lønninger syntes for dyre for Ejnar Vejrum, valgte fabrikken at supplere værkstedet med lærlinge.[73]

Den afhængighed, som forhandlerne havde af Randers Handskefabrik, betød, at Ejnar Vejrum følte en vis ret til at blande sig i kundernes handelsmæssige dispositioner. De butikker, der, i hans øjne, alt for åbenlyst solgte deres varer til tyske soldater eller officerer, fik reprimander fra Randers, og en handskeforretning i Kolding blev ligefrem truet med, at den ville få stoppet sin tilførsel af handsker, da den ifølge Ejnar Vejrum havde øget sin omsætning ved salg til "de fremmede".[74] Advarslerne mod at handle med tyskerne var dog ikke kun et spørgsmål om national modstand mod besættelsesmagten. For Ejnar Vejrum handlede det mindst lige så meget om, at de danske lagre af handsker og skind hurtigt ville blev tømt, hvis alle forhandlere solgte ud til de tyske soldater.[75] Som Sigurd Jensen beskrev det i "*Levevilkår under besættelsen*" kom tyskerne fra et land med rationering og knaphed på kvalitetsprodukter, og værnemagtssoldaterne købte følgelig ind af ikke mindst lædervarer, uld- og bomuldsbeklædning, som de bragte hjem til deres familier i hjemlandet.[76]

I fabrikkens egne udsalg i København og Randers var det ligeledes den afvisende holdning overfor tyskerne, der dominerede. Selvom de menige tyske soldater, der frekventerede butikken i eksempelvis Torvegade i Randers, ifølge et tysk cirkulære skulle behandles på lige fod med danske kunder, blev de bedste varer efter ordre fra direktøren ikke taget frem ved sådanne besøg. Ejnar

Vejrum blev desuden en enkelt gang adspurgt om en mulig en gros produktion for den tyske værnemagt, men med begrundelse i at fabrikken ikke havde kapacitet til dette arbejde, sagde han nej. Selvom afslaget aldrig fik konsekvenser for fabrikken, skabte det dog i tiden umiddelbart derefter en vis bekymring. I 1944 sprængte danske modstandsfolk både Chr. Junchers Konfektionsfabrik og Randers Tandhjulsfabrik, der begge udførte arbejde for tyskerne, i luften, og Ejnar Vejrum frygtede, at handskefabrikken på grund af afslaget ville blive udsat for noget tilsvarende. Bekymringen blev ikke mindre, da man observerede tyske officerer skridte fabrikkens gård af.[77] Frygten var dog ubegrundet. Handskeproduktionen havde på ingen måde samme interesse og betydning for tyskerne som eksempelvis fremstillingen af konfektion, der på Chr. Juncher A/S allerede i 1940 blev omlagt til uniformsproduktion for værnemagten. Uniformsfremstillingen var på ingen måde enestående for fabrikken i Randers. Herrekonfektionsfabrikkernes arbejde for tyskerne udgjorde under krigen 29 procent af branchens samlede produktion, hvilket var et tal kun cementindustrien toppede.[78] At der kunne have været repressalier efter Ejnar Vejrums nej til den tyske forespørgsel om produktion af handsker er desuden tvivlsomt alt den stund, at den anden store konfektionsfabrik i Randers, Falbe-Hansen A/S, ligeledes afviste værnemagten uden problemer. Derudover skabte det heller ikke problemer for Chr. Juncher A/S, at fabrikken i sommeren 1943 valgte at afbryde uniformsfremstillingen.[79] En anden lokal virksomhed, hvis produkter havde enorm bevågenhed fra besættelsesmagtens side, var vognfabrikken Scandia. Efter en krise i slutningen af 1930'erne betød besættelsestiden et kæmpe opsving for fabrikkens produktion, da tyskerne hurtigt henvendte sig med henblik på at få leveret 300 godsvogne. Siden henvendte fabrikkens ledelse, der blandt andet talte et af bestyrelsesmedlemmerne på Chr. Junchers Konfektionsfabrik A/S, sig til andre virksomheder i Tyskland, deriblandt den tyske krigsmarine, for at lave flere aftaler. Scandia blev med tiden så vigtig for tyskerne, at der blev udstationeret værnemagtssoldater på fabrikkens område for at afværge sabotage. Det omfattende arbejde for besættelsesmagten, der bragte vognfabrikken ind på en syvendeplads over de danske virksomheder, der tjente bedst på tyskerne under besættelsen, skabte store vanskeligheder internt på Scandia både under og efter krigen. Det var ikke mindst forholdet mellem direktørerne og medarbejderne, der havde lidt skade, og samarbejdet mellem ledelsen og de ansatte blev først normalt, da førstnævnte trådte tilbage i 1952. Til gengæld fortsatte Scandias produktion ufortrødent efter krigen, hvor virksomheden i mange år fastholdt sin position som De Danske Statsbaners foretrukne leverandør.[80] På samme måde blev konfektionsfabrikkens uniformsfremstilling hurtigt glemt efter krigen, og dens systuer var i 1950'erne og 1960'erne en af byens allerstørste og mest populære arbejdspladser.

Indtjening og investering

Mens Ejnar Vejrum i korrespondancen med sine kunder og leverandører ofte beklagede sig over de vilkår, Randers Handskefabrik måtte finde sig i under den tyske besættelse, fortæller fabrikkens regnskabsbøger og direktørens henvendelser til sine nærmeste kolleger, at fabrikken, til trods for de sværere betingelser klarede sig mere end fornuftigt gennem krigen. Overordnet betød det, at handskerne ikke var underlagt prisloven, og fabrikken derfor kunne sætte prisen på de færdige produkter op i takt med, at råvarer og siden lønninger blev dyrere, at Randers Handskefabrik kunne opretholde en god økonomi gennem stort set hele krigen (figur 3).[81] Samtidig havde man ikke problemer med at sælge handskerne i butikkerne, og generelt var det et større problem for fabrikken at leve op til de krav om kvalitet, man krævede af sig selv, end det var at få afsat handskerne. I et brev til en nær ven kunne Ejnar Vejrum meget sigende fortælle, at han indimellem havde svært ved at se "*bunden af ordrebunken*".[82] I maj og juni 1942 havde Ejnar Vejrum ligefrem økonomisk råderum til at købe en række ejendomme i Randers.[83] På grund af den manglende råvareimport havde en del industrivirksomheder svært ved at placere de penge, de tjente under krigen, og mange

af dem havde derfor store bank og fondsbeholdninger.[84] Som gammel bankmand vurderede Ejnar Vejrum dog en risiko ved at have for mange penge stående i banken, og han valgte derfor at placere dem i fast ejendom. Opkøbene af ejendommene var en på sigt yderst rentabel forretning. Ejendomspriserne steg under hele besættelsen og endte efter krigen på et niveau, der lå betydeligt over førkrigspriserne.[85] Mens man på Randers Handskefabrik valgte at investere sine penge i ejendomme, var der blandt industrien som helhed særligt i de første besættelsesår en klar tendens til, at der blev investeret i nye maskiner, hvilket i 1943 havde medført en stigning i industriens kraftanvendelse set i forhold til 1939.[86] Dette gjorde sig ligeledes gældende på Chr. Junchers Klæde- og Konfektionsfabrik A/S, hvor ikke mindst uniformsfremstillingen for tyskerne skabte så stort et økonomisk overskud, at man allerede i 1940 investerede i maskinparken på begge sine fabrikker.[87]

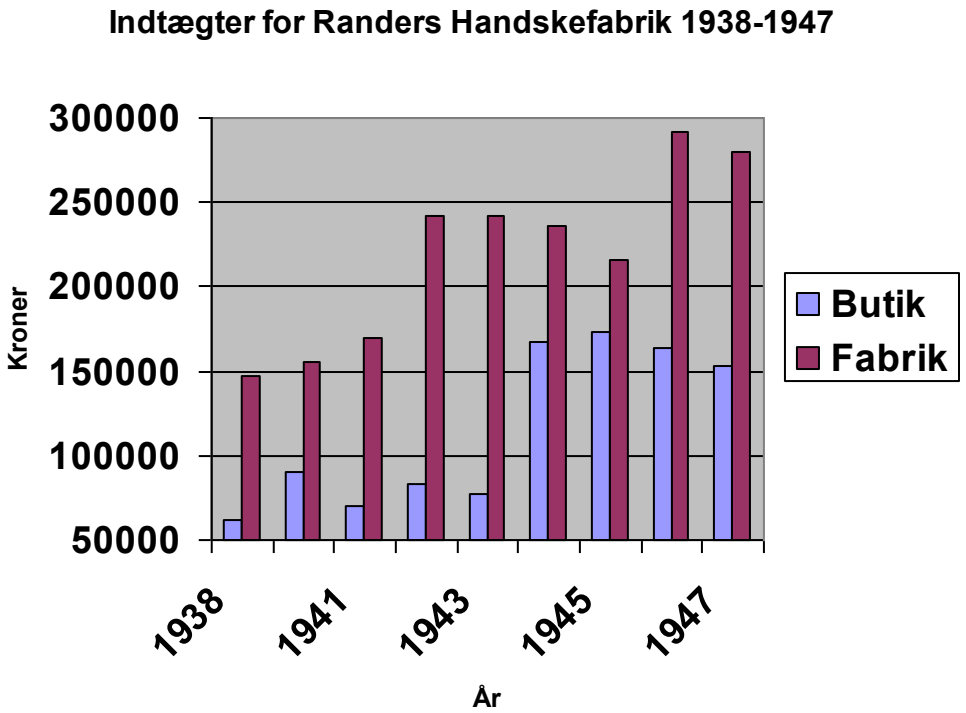

Figur 3. Kilde: Kassebøger for Randers Handskefabrik 1935-1939, 1939-1943, 1943-1947 og 1947-1951.

Mens besættelsen for visse brancher inden for beklædningsindustrien betød et fald i indtægterne, kom lædervarefabrikker generelt set godt ud af krigsårene. I Per H. Hansens artikel om industriens forhold under besættelsen fra 1995, berøres kort skotøjsvirksomheden Ballin & Hertz, der som Randers Handskefabrik var afhængig af skindvarer og på samme måde havde en stigende indtægtskurve fra 1940 til 1945. Også for Ballin & Hertz lykkedes det at skaffe de nødvendige råvarer gennem først landets egen produktion og siden gode erstatningsvarer, og virksomhedens direktør kunne efter krigen se tilbage årene under besættelsen og konstatere, at selvom man undervejs ofte havde grund til at frygte det værste, var tiden forløbet langt gunstigere, end man kunne forvente.[88] Som tidligere nævnt var en skotøjsfabrik som Ballin & Hertz begunstiget af, at de stod i første række til at modtage råvarer. Omvendt måtte virksomheden, i modsætning til den luksusvareproducerende Randers Handskefabrik, forholde sig til maksimalpriser på sine varer. At den alligevel kunne øge sine indtægter viser, at der var et godt marked, og at købekraften på mange måder var intakt. Det samme gjorde sig gældende for Chr. Junchers Klæde- og Konfektionsfabrik,

der på samme måde havde et overskud under hele krigen. Efterspørgslen på tøj og klæder var stor, og selvom fabrikken var underlagt priskontrollen, og produkterne var kraftigt præget af erstatningsvarer, opretholdt den både en høj beskæftigelse og en høj indtjening. Selvom produktionen for værnemagten havde stor betydning, var det ikke den, som garanterede overskuddet, der fortsatte, om end i mindre målestok, efter man havde afbrudt værnemageriet i 1943.[89]

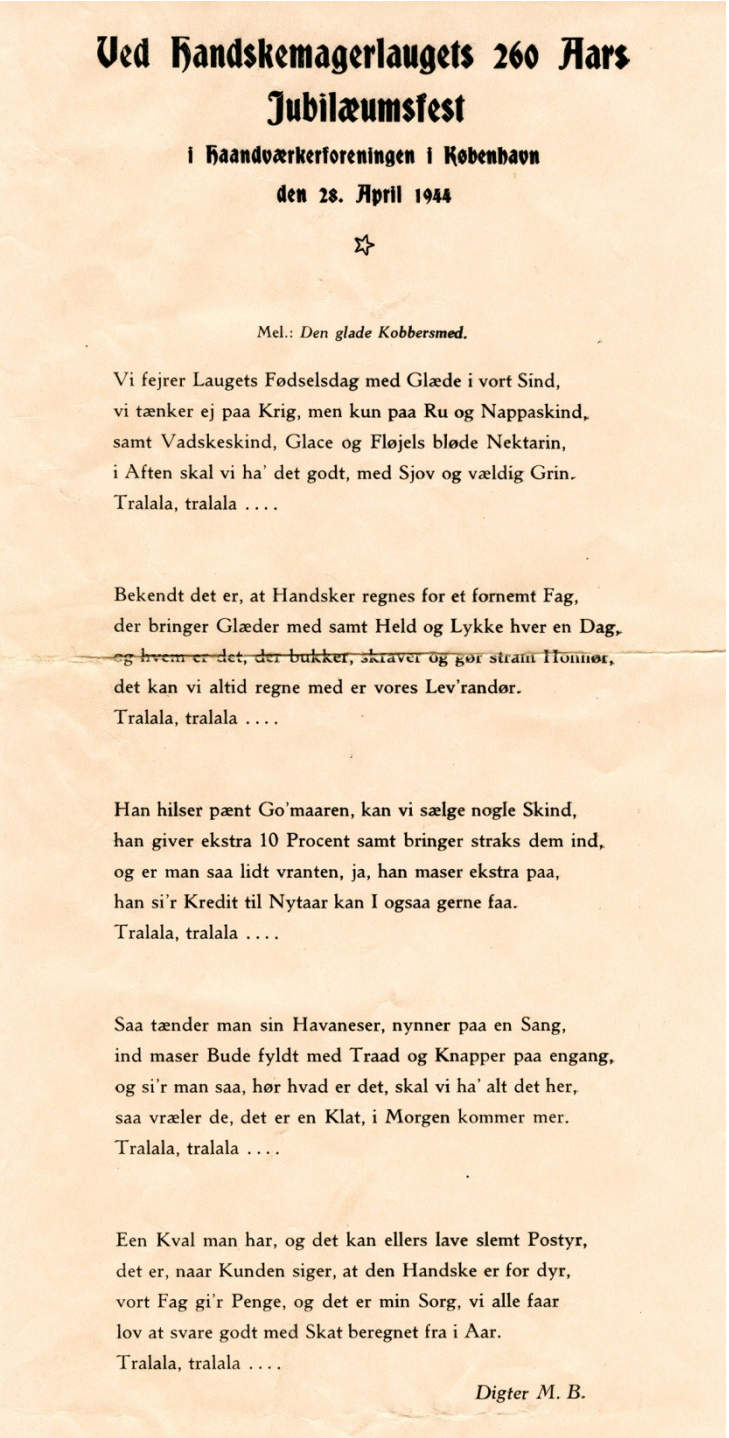

Ved Handskemagerlaugets 260 Aars Jubilæumsfest

i Haandværkerforeningen i København

den 28. April 1944

☆

Mel.: *Den glade Kobbersmed.*

Vi fejrer Laugets Fødselsdag med Glæde i vort Sind,
vi tænker ej paa Krig, men kun paa Ru og Nappaskind,
samt Vadskeskind, Glace og Fløjels bløde Nektarin,
i Aften skal vi ha' det godt, med Sjov og vældig Grin.
Tralala, tralala ....

Bekendt det er, at Handsker regnes for et fornemt Fag,
der bringer Glæder med samt Held og Lykke hver en Dag,
og hvem er det, der bukker, skraver og gør stram Honnør,
det kan vi altid regne med er vores Lev'randør.
Tralala, tralala ....

Han hilser pænt Go'maaren, kan vi sælge nogle Skind,
han giver ekstra 10 Procent samt bringer straks dem ind,
og er man saa lidt vranten, ja, han maser ekstra paa,
han si'r Kredit til Nytaar kan I ogsaa gerne faa.
Tralala, tralala ....

Saa tænder man sin Havaneser, nynner paa en Sang,
ind maser Bude fyldt med Traad og Knapper paa engang,
og si'r man saa, hør hvad er det, skal vi ha' alt det her,
saa vræler de, det er en Klat, i Morgen kommer mer.
Tralala, tralala ....

Een Kval man har, og det kan ellers lave slemt Postyr,
det er, naar Kunden siger, at den Handske er for dyr,
vort Fag gi'r Penge, og det er min Sorg, vi alle faar
lov at svare godt med Skat beregnet fra i Aar.
Tralala, tralala ....

Digter M. B.

På Handskemagerlaugets jubilæumsmøde i København i 1944 var der overskud til at besynge situationen i det næstsidste besættelsesår med både ironi og optimisme. Affotografering af privateje.

Efterkrigsår

Få dage efter befrielsen forsøgte Ejnar Vejrum at få genskabt kontakterne til Randers Handskefabriks gamle råvareleverandører i England og Sverige.[90] Fabrikken måtte dog som den samlede danske industri hurtigt sande, at den nylige fred ikke umiddelbart havde ændret på mulighederne for at få råvarer. Befrielsen var ikke en befrielse for valutakontrol og importrestriktioner, og manglen på udenlandske råvarer begrænsede endnu produktionen i den danske industri.[91] Ifølge Randers Handskefabriks egen indberetning til Varedirektoratet blev der da heller ikke købt ét eneste skind i udlandet i det første år efter krigen.[92] I de sidste krigsår havde den begrænsede adgang til det foretrukne erstatningsprodukt, kalveskindet, tvunget Ejnar Vejrum til at supplere hjorteskindene med de gode skind fra førkrigslageret, således at fabrikken kunne opretholde produkternes høje kvalitet. Det var derfor nødvendigt, at man hurtigst muligt fik sat gang i importen på ny.

På Heilskov Ligkistefabrik A/S oplevede man ligeledes at få adskillige afslag på råvarer fra Varedirektoratet efter krigen var slut. Man havde kunnet tilfredstille behovet for kister gennem de første tre-fire år under besættelsen, men forringede levevilkår og hårde vintre betød, at der var flere dødsfald i de to sidste krigsår, hvorfor man fik svært ved at leve op til efterspørgslen. Dette fortsatte efter krigen, og fabrikkens direktør Laurits Heilskov opfordrede ligefrem sine forhandlere til at skrive til Varedirektoratet. Derigennem ville han lægge pres på institutionen ved at påpege nødvendigheden af flere råvarer, da den danske befolkning, reguleringer eller ej, blev ved med at dø som hidtil.[93]

Mens muligheden for import altså var uændret, var der på andre måder tale om en opbrudstid lige efter besættelsen. Mange handskemagere, både på Randers Handskefabrik og generelt i branchen, benyttede den nyvundne frihed til at søge udenlands. Eftersom lønnen faktisk var stigende i den danske handskeindustri, var det efter alt at dømme blot ønsket om nye oplevelser efter fem års besættelse, der trak.[94] Fabrikken oplevede i 1945 og 1946 derfor et fald i antallet af handskemagere og tilskærere, hvilket gjorde det svært at følge med i den usvækkede efterspørgsel på handsker. Som før krigen satsede Randers Handskefabrik på at få tyske handskemagere i produktionen, men visumproblemer og en, blandt myndighederne, stærk mistanke mod alt tysk, gjorde foretagendet yderst vanskeligt. Ejnar Vejrum forsøgte derfor, uden held, at lægge pres på politiets immigrationsafgørelser ved implicit at antyde, at manglen på handskemagere ville betyde, at fabrikken ikke kunne levere de politihandsker, de gennem mange år havde været fast leverandør af.[95]

Samtidig søgte fabrikkens syersker i stigende grad mod den hastigt voksende konfektionsindustri, hvor lønnen var betydeligt højere. De to store konfektionsfabrikker i Randers, Chr. Juncher A/S og Falbe-Hansen A/S, gjorde det, til Ejnar Vejrums store fortrydelse, særligt svært for Randers Handskefabrik at holde på sine syersker. Ifølge direktør Vejrum kunne han ligefrem ikke længere tillade sig at irettesætte de unge kvinder, uden at disse tog deres tøj og gik.[96] Den manglende arbejdskraft var medvirkende til, at Randers Handskefabrik i slutningen af 1946 kontaktede forskellige ingeniørfirmaer med henblik på at rationalisere produktionen. Planerne blev dog i første omgang skrinlagt på grund af frygt for uroligheder blandt de ansatte.[97] I 1949 var fabrikken til gengæld den første danske handskeproducent, der anskaffede sig en dolérmaskine, hvilket blev starten på en modernisering af virksomheden.[98]

De forbindelser Randers Handskefabrik tidligere havde haft til engelske leverandører, og som man umiddelbart efter krigen havde forsøgt at genskabe, døde langsomt ud. I stedet skulle de bånd, man fik til de tyske leverandører både før og under besættelsen, vise sig at holde.[99] Et par år efter besættelsen blev det igen muligt for Randers Handskefabrik at importere de bedste skind til handsker og på samme tid begyndte handskemagerne at vende tilbage til fabrikken. Når Ejnar

Vejrum så tilbage på besættelsesårene kunne han slå fast, at hans satsning på at opretholde et kvalitetsprodukt, ved blandt andet at skære ned i kundekredsen, sige nej til tvivlsomme skind og købe de bedst mulige råvarer til produktionen, havde betydet, at Randers Handskefabrik også efter krigen var synonym med kvalitetsprodukter. Man havde med andre ord bevaret sin status og sit "brand", og med indkøbschefen fra Magasin du Nords ord var fabrikken "*den eneste af de gamle leverandører, som havde holdt den gamle standard fra før krigen*"[100]

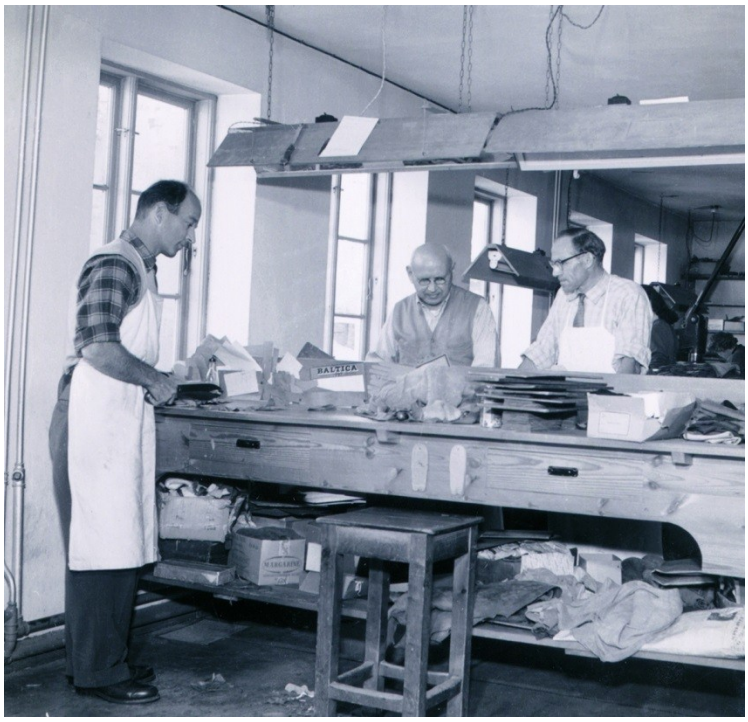

Handskemagerværkstedet på Randers Handskefabrik omkring 1950. Med briller til højre ses Christian Ballhausen, der var en af de tyske handskemagere, der blev indkaldt til krigstjeneste. Ballhausen, som var dansk gift, vendte siden tilbage og blev dansk statsborger. Foto: Randers Lokalhistoriske Arkiv.

Konklusion

I sin "*Danish economy in the twentieth century*" skrev historiker Hans Chr. Johansen i 1987, at de fleste danske industrifolk under besættelsen havde en høj indtjening og nød godt af, at det i løbet af de fem år var muligt at sælge stort set alt, hvad der blev produceret.[101] Dette er i høj grad en beskrivelse, der passer på Randers Handskefabriks udvikling under krigen.

Udbruddet af Anden Verdenskrig og den efterfølgende besættelse af Danmark i 1940 betød at Randers Handskefabriks hidtidige import af skind i første omgang blev pålagt restriktioner og siden stort set ophørte. De skind, det lykkedes at få igennem under besættelsen, kom udelukkende fra besættelsesmagten Tyskland. Fabrikken måtte derfor vænne sig til en produktion med danske kalveskind og forskellige erstatningsvarer i takt med, at de sædvanlige handskeskind, såsom lamme - og gedeskind, forsvandt fra markedet. Randers Handskefabrik havde dog opbygget et forholdsvist stort lager inden krigen. Her opbevarede man udover rigelige mængder af solid og god tråd, de bedste skind. Skindene blev under besættelsen lavet til – forholdende taget i betragtning - eksklusive handsker og solgt til udvalgte kunder. At det var de udvalgte og ofte velhavende kunder, der modtog de fineste handsker, understreger, at det under besættelsen ofte var de mindre velstillede, der oplevede mangler, mens man, hvis man havde penge nok, kunne opretholde en høj levestandard.

De danske kalveskind, som fabrikken i langt de fleste besættelsesår brugte i sin produktion, blev leveret i henhold til de fordelinger, der blev indført fra krigens start. Fordelingen og størrelsen af de leveringer man modtog skabte megen diskussion mellem Randers Handskefabrik og garveriet Dansk Chromlæderfabrik, der forestod varefordelingen af skind. Handskefabrikkens direktør Ejnar Vejrum følte sig ofte forfordelt, men hans virksomhed modtog under besættelsen reelt flere skind, end den var berettiget til. Under hele krigen pressede skotøjsindustrien på for at få handskefabrikkernes skind. Dette var blandt andet ud fra den begrundelse, at handskerne ikke besad den samme samfundsmæssige vigtighed som skoene, men derimod var en såkaldt luksusvare. Det lykkedes dog først i foråret 1944 for skotøjsindustrien at overtage størstedelen af de skind, der via varefordelingen normalt gik til handskebranchen. I stedet satsede Randers Handskefabrik på de finere hjorteskind, som man købte dyrt, men solgte endnu dyrere.

Priserne steg under besættelsen, og var for industrien som helhed medvirkende til, at denne sektor havde gode vilkår i forhold til at skabe profit på sine produkter.[102] Der var dog stadig for en lang række virksomheder tale om, at de var underlagt en maksimalpris på deres varer. Handskebranchen nød under hele besættelsen godt af ikke at blive underlagt disse prisbegrænsninger på handskerne, og i det hele taget regerede de frie markedskræfter på markedet for handsker i stort set alle besættelsesårene. Per H. Hansen har beskrevet det således, at "... *siden den tyske besættelse blev statslige indgreb i bl.a. prisdannelsen reglen snarere end undtagelsen. Alfred Marshalls to sakseklinger – udbuddet og efterspørgsel, der så smukt finder pris og mængde, hvor klingerne krydses – blev i vidt omfang afløst af statslige påbud*". [103] I handskeindustriens tilfælde *var* der dog i det store billede tale om undtagelsen, der bekræftede reglen. Man måtte dog stadig forholde sig til dele af den såkaldte prislov, der blandt andet begrænsede den avance, man måtte indtjene. Der er næppe tvivl om, at Randers Handskefabrik indimellem overskred grænsen for avancen, og at dette skete specielt i de sidste år af besættelsen, da forholdene generelt var mere kaotiske, og kontrollen oftest foregik inden for andre og større brancher eller ved handel med besættelsesmagten.

Generelt formåede Randers Handskefabrik at holde "skindet på næsen" i økonomisk henseende under besættelsen. Alt i alt lykkedes det fabrikken at komme ud af krigen uden et underskud. Den overordnede bruttofaktorindkomst for den danske industrisektor oplevede et fald i 1940 og 1941, mens den fra 1942 og frem til 1944 viste en meget høj vækst. Stigningen havde i vist omfang sit udgangspunkt i det arbejde, der blev udført for værnemagten og Tyskland. Det var dog ikke tilfældet på Randers Handskefabrik, hvis øgede indtjening, i modsætning til eksempelvis Chr. Junchers Konfektionsfabrik og Scandia, ikke var funderet i arbejde for udenlandsk regning. Den samlede industri oplevede et fald i indtægterne fra begyndelsen af 1945, da samhandelen med Tyskland stoppede fuldstændigt efter landets sammenbrud. Indtjeningen på handskefabrikken i Randers blev dog holdt på stort set samme niveau som i 1944, hvilket skyldtes, at fabrikken allerede i et par år havde været uafhængig af de skind, der kunne erhverves fra Tyskland og i stedet nød godt af danske kalveskind, hjorteskind og til slut begyndte at tage fra dens solide lager af lamme- og gedeskind. Netop de lagerbestande, der stammede fra før krigen var ifølge Nationalbankens tal stort set udtømt i 1944, da nedgangen i importen havde betydet, at industrien og handelssektoren havde realiseret deres beholdninger af råvarer. Dette var dog ingenlunde tilfældet for Randers Handskefabrik, der, selvom man mod krigsslutningen begyndte at gøre indhug i lageret, på befrielsesdagen endnu havde skind fra førkrigslageret til rådighed.[104]

Fabrikken var på mange måder styrket, ikke mindst fordi den havde formået at holde et efter forholdene højt kvalitetsniveau. Randers Handskefabrik kom således ud af krigen med et godt ry. Den havde desuden et solidt forhandlergrundlag, der ikke mindst i krigsårene var blevet oparbejdet gennem en gensidig loyalitet mellem fabrikken, og de kunder der udelukkende forhandlede Randers

Handsker. Disse kunder fik under krigen leveret, hvad der næsten svarede til 100 % af deres førkrigsleverancer, mens fabrikken skar ned på leveringerne til blandt andet stormagasinerne.

Med hensyn til forholdet til besættelsesmagten og dens soldater, er der intet hverken i arkivmaterialet eller i de mundtlige kilder, der tyder på, at Randers Handskefabrik på noget tidspunkt solgte handsker en gros til den tyske værnemagt. Randers Handskefabrik handlede dog så længe, det kunne lade sig gøre, med de tyske råvareleverandører. Til trods for at sidstnævnte var del af den tyske krigsøkonomi, var der ikke nogen former for moralske eller etiske overvejelser i den forbindelse, da denne handel var den eneste mulige på daværende tidspunkt, og man ud fra et økonomisk synspunkt mente sig nødsaget dertil. Man kan dog stille spørgsmålet, om det var nødvendigt i den grad at handle med de tyske firmaer. Ofte var der tale om forholdsvis små leverancer af skind, der sandsynligvis ikke ville have gjort den store forskel for fabrikkens økonomi, i og med, at langt størstedelen af skindene kom fra Danmark. Fabrikkens og direktør Ejnar Vejrums tydelige fokus var dog under hele perioden først og fremmest på de rent forretningsmæssige aspekter. Det vil sige, at indkøb af råvarer og salg af handsker kom før alt andet. Derfor var selv mindre portioner af skind af betydning. Denne handel var i høj grad sanktioneret og accepteret af de danske myndigheder, og der har sandsynligvis ikke, hverken fra befolkningen, der var interesserede i så mange varer som muligt, eller firmaernes side været særlige overvejelser i den forbindelse. Dette var altså heller ikke tilfældet på Randers Handskefabrik.

Randers Handskefabrik kom økonomisk styrket ud af krigen. Det var ikke mindst det kvalitetsstempel fabrikken formåede at bevare under besættelsen, der i vidt omfang var med til at holde fabrikken i live, mens konkurrenterne siden bukkede under. Randers Handskefabrik er i 2012 den eneste tilbageværende handskefabrik i Danmark.

Litteratur

Andersen, Steen: Between imperative and risk. The case of Christiani & Nielsen's market entry in Norway 1941-45. Scandinavian Economic History Review, vol. 59. 2011.
Andersen, Steen: Danmark i det tyske storrum – Dansk økonomisk tilpasning til Tysklands nyordning af Europa 1940-41, 2003.
Boserup, Esther: Industriproblemer, i Friis, Aage (red.): Danmark under Verdenskrig og Besættelse, bind 5, 1948.
Brandenborg Jensen, Ole: Besættelsestidens økonomiske og erhvervsmæssige forhold – studier i de økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland, 2005.
Brøndsted, Johannes og Gedde Knud (red.): De fem lange år. Bd. 1-3, 1946-47.
Christensen, Claus Bundgård: Den sorte børs – fra besættelsen til efterkrigstid, 2010.
Christensen, Claus Bundgård; Lund, Joachim; Olsen, Niels Vium og Sørensen, Jakob: Danmark Besat. Krig og hverdag 1940-45, 2005.
Christensen, Lars Bjarke: Scandia under besættelsen, i Tog til tiden – tidsskrift for Danmarks Jernbanemuseum, 2006.
Clausen, Hjalmar og Clausen, Cl.: Andelsselskabet Odense Eksportslagteri 1897-1947, 1947.
Direktoratet for Vareforsyning (udg.): Vareforsyning og varefordeling under den tyske besættelse, 1948.
Espersen, Anders Have: Randers Handskefabrik under Anden Verdenskrig. Upubliceret rapport. KHM sag 2494.
Espersen, Anders Have: Heilskov Ligkistefabrik A/S 1914-2009. Upubliceret rapport. KHM sag 2709.

Espersen, Anders Have: Chr. Junchers Klæde- og Konfektionsfabrik 1852-1980. Upubliceret rapport. KHM sag 2728.
Espersen, Anders Have: ”Slotseddiken sylter sikkert” – De Jyske Eddikebryggerier i Randers. Upubliceret rapport. KHM sag 2555.
Friis, Aage (red.): Danmark under Verdenskrig og Besættelse 1-5, 1946-1948.
Frisch, Hartvig (red.): Danmark besat og befriet 1-3, 1945-1948.
Graugaard, Esben: R. Færchs Tobaksfabrik Holstebro 1869-1961, 1984.
Hansen, Per H.: Modgang eller fremgang? Industriens forhold under besættelsen, i Jespersen, Knud J.V. og Petersen, Thomas (red.): Besættelsen i perspektiv. Bidrag til konference om besættelsestiden 1940-1945, 1995.
Hartvig (red.): Danmark besat og befriet, bind 2, 1947.
Jensen, Kristian; Kristiansen, Tomas og Nielsen, Karl Erik: Krigens købmænd: Det hemmelige opgør med Riffelsyndikatet, Novo og den øvrige storindustri efter Anden Verdenskrig, 2000.
Jensen, Sigurd: Levevilkår under besættelsen, 1971.
Johansen, Hans Chr.: Industriens vækst og vilkår 1870-1973. Dansk industri efter 1870, bind 1, 1988.
Johansen, Hans Chr.: The Danish Economy in the twentieth century, 1987.
Johansen, Hans Chr. og Boje, Per: En dansk nicheproduktion. Historien om Lactosan-Sanovo Holding A/S. 1998
Jørgensen, Rasmus: Besættelsen dag for dag, 2004.
Klemann, Hein and Kudryashov, Sergei: Occupied Economics – An Economic History of Nazi-Occupied Europe 1939-1945, 2012.
Knudsen, Henrik: Den største Tyskerven og nazist blandt vore Industribaroner – om Thorkild Juncker, direktør for Aarhus Oliefabrik, i Lauridsen, John T.: Over stregen – under besættelsen, 2007.
Krag, Jens Otto: Byerhvervene og Krigsøkonomien, i Frisch, Hartvig (red.): Danmark besat og befriet, bind 2, 1947.
Krag, Jens Otto: De økonomiske Forhold i Krigens første 7 måneder, i Frisch,
La Cour, Vilhelm: Danmark under besættelsen 1-3, 1945-1947.
Larsen, Hans Kryger: Industri, stat og samfund 1939-1972. Dansk industri efter 1870, bind 8, 2008.
Lund, Arne: Dansk Industriberetning. Industrien under den tyske besættelse, 1940-1945. 1. del. Reguleringen, 1949.
Lund, Joachim: Hitlers spisekammer – Danmark og den europæiske nyordning 1940-43, 2005.
Lund, Joachim: F.L. Smidth og spørgsmålet om den gamle konsekvente linie. Arbejderhistorie – tidsskrift for historie, kultur og politik, 2001.
Lund, Joachim: Damage Control. Virksomhederne i besættelseshistoriens tjeneste – eller omvendt? Den jyske Historiker, nr. 109, 2005.
Ousager, Steen: Fra Søjle til Plan. Hudevad Radiatorfabrik A/S 1936-1996, 1996.
Outze, Børge: Danmark under Den anden Verdenskrig, 1-4, 1962-1968.
Poulsen, Henning: Danmark i tysk krigsøkonomi. Den jyske Historiker, 1985.
Stræde, Therkel: Danske entreprenører i Nazi-Tyskland under den 2. Verdenskrig. Arbejderhistorie – tidsskrift for historie, kultur og politik, 2001.
Tamm, Ditlev: Danfoss under besættelsen, 2001.

Kildemateriale

Randers Handskefabriks Arkiv

Ind - og udgående korrespondance mellem Randers Handskefabrik og forhandlere, leverandører og myndigheder 1938-1947.
Kassebøger 1939-1947.
Regnskaber og fakturaer 1939-1944.

Interview med direktør Erik Vejrum, 2006. KHM sag 2494.
Samtaler med direktør Arne Vejrum, efteråret 2006.
Interview med direktør Ejnar Vejrum, 1986. KHM sag 2827.

NOTER

[1] Produktions og personaleindberetning for Randers Handskefabrik 1. juli 1939-30. juni 1940. Randers Handskefabriks arkiv.
[2] Interview med direktør Erik Vejrum den 14. november 2006. KHM sag 2494.
[3] Friis, Aage (red.): Danmark under Verdenskrig og Besættelse 1-5, 1946-1948. Frisch, Hartvig (red.): Danmark besat og befriet 1-3, 1945-1948. La Cour, Vilhelm: Danmark under besættelsen 1-3, 1945-47, Brøndsted, Johannes og Gedde, Knud (red.): De fem lange år. Bd. 1-3, 1946-47 og Outze, Børge: Danmark under Den anden Verdenskrig, 1-4, 1962-1968.
[4] Boserup, Esther: Industriproblemer, i Friis, Aage (red.): Danmark under Verdenskrig og Besættelse bd. 5, 1948, s. 158-184.. Krag, Jens Otto: Byerhvervene og Krigsøkonomien samt De økonomiske Forhold i Krigens første 7 måneder, i Frisch, Hartvig (red.): Danmark besat og befriet bd. 2, 1947, henholdsvis s. 5-89 og s. 9-23.
[5] Direktoratet for Vareforsyning (udg.): Vareforsyning og varefordeling under den tyske besættelse, 1948. Lund, Arne: Dansk Industriberetning. Industrien under den tyske besættelse, 1940-1945. 1. del. Reguleringen, 1949.
[6] Jensen, Sigurd: Levevilkår under besættelsen, 1971.
[7] Johansen, Hans Chr.: Industriens vækst og vilkår 1870-1973, 1988. Poulsen, Henning: Danmark i tysk krigsøkonomi. Den jyske Historiker, 1985.
[8] Hansen, Per H.: Modgang eller fremgang? Industriens forhold under besættelsen, i Knud J.V. Jespersen og Thomas Petersen (red.): Besættelsen i perspektiv. Bidrag til konference om besættelsestiden 1940-1945, 1995.
[9] Blandt de samlede og bredtfavnende værker bør nævnes: Christensen, Claus Bundgård, Lund, Joachim, Niels Vium Olsen og Jakob Sørensen: Danmark Besat. Krig og hverdag 1940-45, 2005. Bogen beskæftigede sig, som titlen antyder, hovedsageligt med den indvirkning, som besættelsen havde på danskernes hverdag og indeholdt blot et mindre afsnit om forsyningssituationen
[10] Lund, Joachim: Damage Control. Virksomhederne i besættelseshistoriens tjeneste – eller omvendt?, i Den jyske Historiker, nr. 109, 2005, s. 21-22.
[11] Jensen, Kristian, Kristiansen, Tomas og Nielsen, Karl Erik: Krigens købmænd: det hemmelige opgør med Riffelsyndikatet, Novo og den øvrige storindustri efter Anden Verdenskrig, 2000. Stræde, Therkel: Danske Entreprenører i Nazi-Tyskland under den 2. Verdenskrig, i Arbejderhistorie – tidsskrift for historie kultur og politik, 2001, s. 1-22. Lund, Joachim: Hitlers spisekammer – Danmark og den europæiske nyordning 1940-43, 2005, s. 207-251. Lund, Joachim: F.L. Smidth og spørgsmålet om den gamle konsekvente linie, i Arbejderhistorie, tidsskrift for historie, kultur og politik, 2001, s. 94-106. Knudsen, Henrik: Den største Tyskerven og nazist blandt vore Industribaroner – om Thorkild Juncker, direktør for Aarhus Oliefabrik, i Lauridsen, John T.: Over stregen – under besættelsen, 2007. Christensen, Lars Bjarke: Scandia under besættelsen, i Tog i tiden – tidsskrift for Danmarks Jernbanemuseum, 2006, s. 23- 37. Tamm, Ditlev: Danfoss under besættelsen, 2001. Ditlev Tamms undersøgelse af Danfoss var finansieret af virksomheden selv, der ville forfægte en artikelserie i Berlingske Tidende, hvor Danfoss blev anklaget for at have leveret armaturer til Tyskland. Af denne og flere kildekritiske årsager mødte juristen Ditlev Tamm siden kritik fra blandt andet historikeren Steen Andersen for sin fremstilling af virksomheden, som Tamm i det store hele frikendte.

[12] Andersen, Steen:"Between imperative and risk. The case of Christiani & Nielsen's market entry in Norway 1941-45, i: Scandinavian Economic History Review, vol. 59, s. 3-28.
[13] Andersen, Steen: Danmark i det tyske storrum – Dansk økonomisk tilpasning til Tysklands nyordning af Europa 1940-41, 2003. Lund, Joachim: Hitlers spisekammer – Danmark og den europæiske nyordning 1940-43, 2005.
[14] Brandenborg Jensen, Ole: Besættelsestidens økonomiske og erhvervsmæssige forhold – studier i de økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland, 2005.
[15] Christensen, Claus Bundgård: Den sorte børs – fra besættelsen til efterkrigstid, 2010.
[16] Klemann, Hein and Kudryashov, Sergei: Occupied Economics – An Economic History of Nazi-Occupied Europe, 1939-1945, 2012.
[17] Kryger Larsen, Hans: Industri, stat og samfund 1939-1972, Dansk industri efter 1870. 2008.
[18] Blandt andet R. Færchs Tobaksfabrik i Holstebro, æg-producenten Lactosan-Sanovo, A/S Odense Eksportslagteri og Hudevad Radiatorfabrik. Se: Graugaard, Esben: R. Færchs Tobaksfabrik Holstebro 1869-1961- Mennesker og tobak i et århundrede, 1984. Johansen, Hans Chr. og Boje, Per: En dansk nicheproduktion. Historien om Lactosan-Sanovo Holding A/S. 1998. Clausen, Hjalmer og Clausen, Cl.: Andelsselskabet Odense Eksportslagteri 1897-1947, 1947. Ousager, Steen: Fra Søjle til Plan. Hudevad Radiatorfabrik A/S 1936-1996, 1996.
[19] Kryger Larsen, Hans: Industri, stat og samfund 1939-1972, Dansk industri efter 1870. 2008, s. 18.
[20] Rundskrivelse fra Randers Handskefabrik til alle faste kunder, dateret 28. september 1939. Randers Handskefabriks arkiv.
[21] Kryger Larsen, Hans: Industri, stat og samfund 1939-1972, Dansk industri efter 1870. 2008, s. 19.
[22] Christensen, Claus Bundgård, Lund, Joachim, Niels Vium Olsen og Jakob Sørensen: Danmark Besat. Krig og hverdag 1940-45, 2005, s. 74.
[23] Kryger Larsen, Hans: Industri, stat og samfund 1939-1972, Dansk industri efter 1870. 2008, s. 20.
[24] Etiopien, eller Abessinien, som det hed dengang, blev i begyndelsen af 1940'erne erobret af englænderne.
[25] Kryger Larsen, Hans: Industri, stat og samfund 1939-1972, Dansk industri efter 1870. 2008, s. 24.
[26] Rundskrivelse fra Randers Handskefabrik til alle større kunder, dateret den 23. august 1940. Randers Handskefabriks arkiv.
[27] Ejnar Vejrum fremhævede sine kunders tilfredshed i et brev til sin kollega og ven, indehaveren af Aarhus Handskefabrik Mary Teglgaard. Brevet var dateret den 20. september 1940. Randers Handskefabriks arkiv.
[28] Hansen, Per H.: Modgang eller fremgang? Industriens forhold under besættelsen, i Knud J.V. Jespersen og Thomas Petersen (red.): Besættelsen i perspektiv. Bidrag til konference om besættelsestiden 1940-1945, 1995, s. 83.
[29] Lund, Arne: Industrien under den tyske besættelse 1940-1945, 1. del, s. 69. Selvsagt var det ikke længere muligt at importere skind via England, mens det sidste parti skind fra Sverige blev sendt til Randers i efteråret 1940.
[30] Brev fra Malling-Andersen, Aalborg Handskefabrik, til Ejnar Vejrum, dateret den 27. marts 1941. Randers Handskefabriks arkiv.
[31] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag. 2494.
[32] Brev fra Ejnar Vejrum til direktør Middelboe-Outzen, dateret den 20. juni 1941. Randers Handskefabriks arkiv. Ejnar Vejrums forestilling om kalveskindenes salgbarhed efter krigen skulle vise sig ikke at holde stik. Den danske befolkning forbandt i alt for høj grad skindene med besættelsestiden og opfattede dem som en krigsvare. I stedet lykkedes det i en lang periode at afsætte kalveskindene til Italien. Interview med Erik Vejrum, den 14. november 2006, KHM sag. 2494.
[33] Brev fra Ejnar Vejrum til grosser Bruno Werner, dateret den 13. januar 1941. Randers Handskefabriks arkiv.
[34] Lund, Arne: Industrien under den tyske besættelse 1940-1945, 1. del, s. 139.
[35] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag 2494.
[36] Brev fra Randers Handskefabrik til Jens Henriksen, Fabrik for damekonfektion, dateret 7. september 1943. Der var særligt tale om de skind, der ikke var mindre kraftige i pelsen.
[37] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag 2494.
[38] Interview med Ejnar Vejrum, 1986, KHM sag 2827.
[39] Kryger Larsen, Hans: Industri, stat og samfund 1939-1972, Dansk industri efter 1870. 2008, s. 35.
[40] Heilskov Ligkistefabrik A/S 1914-2009. Upubliceret rapport. KHM sag 2709. Jensen, Sigurd: Levevilkår under besættelsen, 1971, s. 248.
[41] Chr. Junchers Klæde- og Konfektionsfabrik 1852-1980. Upubliceret rapport, KHM sag 2728.
[42] Jørgensen, Rasmus: Besættelsen dag for dag, 2004, s. 29.
[43] Kryger Larsen, Hans: Industri, stat og samfund 1939-1972, Dansk industri efter 1870. 2008, s. 34.
[44] Kryger Larsen, Hans: Industri, stat og samfund 1939-1972, Dansk industri efter 1870. 2008, s. 35.
[45] Brev fra Direktoratet for vareforsyning til Randers Handskefabrik, dateret den 10. september 1940. Randers Handskefabriks arkiv.

[46] Brev fra direktør Klenow, Dansk Chromlæderfabrik, til Ejnar Vejrum, dateret den 19. november 1940. Randers Handskefabriks arkiv.
[47] I den heftige brevveksling, der fandt sted mellem de to virksomheder, holdt Ejnar Vejrum sig sjældent tilbage. Blandt andet angreb flere gange andre danske handskefabrikanter for deres produkters dårlige kvalitet. Det var særligt de københavnske producenter, der blev angrebet, og som Ejnar Vejrum desuden mente havde en fordel i forhold til deres nære geografiske placering til Dansk Chromlæderfabrik. Brev fra Ejnar Vejrum til Dansk Chromlæderfabrik, dateret den 24. august 1943. Randers Handskefabriks arkiv.
[48] Brev fra Dansk Chromlæderfabrik til Randers Handskefabrik, dateret den 3. juli 1942. Randers Handskefabriks arkiv.
[49] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag. 2494.
[50] Christensen, Claus Bundgård: Den sorte børs – fra besættelsen til efterkrigstid, 2010, s. 121.
[51] Christensen, Claus Bundgård, Lund, Joachim, Niels Vium Olsen og Jakob Sørensen: Danmark Besat. Krig og hverdag 1940-45, 2005, s. 211-212. Under hele krigen frygtede handskefabrikanterne, inklusive Ejnar Vejrum, at også skind til handsker og de færdige handsker ligeledes ville komme under et prisloft. Frygten var ubegrundet.
[52] ”Slotseddiken sylter sikkert” De Jyske Eddikebryggerier i Randers. Upubliceret rapport. KHM sag 2555.
[53] Heilskov Ligkistefabrik A/S 1914-2009. Upubliceret rapport. KHM sag 2709.
[54] Brev fra Randers Handskefabrik til skindhandler Deleuran, Kolding, dateret den 28. september 1943. Randers Handskefabriks arkiv.
[55] Blandt andet måtte Danfoss betale penge tilbage efter krigen, da virksomheden havde taget for store avancer. Tamm, Ditlev: Danfoss under besættelsen, 2001, s. 11.
[56] RH til Charlotte Henningsen, Haderslev, 10/12, 1943
[57] Tamm, Ditlev: Danfoss under besættelsen, 2001, s. 30.
[58] Chr. Junchers Klæde- og Konfektionsfabrik 1852-1980. Upubliceret rapport, KHM sag 2728. Christensen, Lars Bjarke: Scandia under besættelsen, i Tog i tiden – tidsskrift for Danmarks Jernbanemuseum, 2006, s. 36.
[59] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag. 2494.
[60] Lund, Arne: Industrien under den tyske besættelse 1940-1945, 1. del, s. 59.
[61] Brev fra Ejnar Vejrum til Charlotte Henningen, Haderslev, dateret den 14. marts 1944. Randers Handskefabriks arkiv.
[62] Jensen, Sigurd: Levevilkår under besættelsen, 1971, s.227.
[63] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag. 2494.
[64] Brev fra Randers Handskefabrik til Crome og Goldschmidt, dateret den 14. november 1940. Randers Handskefabriks arkiv.
[65] Brev fra Ejnar Vejrum til Aage Billenstein, dateret den 25. april 1941. Randers Handskefabriks arkiv.
[66] Hansen, Per H.: Modgang eller fremgang? Industriens forhold under besættelsen, 1995, s. 99.
[67] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag. 2494.
[68] At man satsede mest på de trofaste kunder bekræftes i et brev fra Ejnar Vejrum til Fredericia Handskemagasin, dateret den 1. november 1940.
[69] Brev fra Randers Handskefabrik til A.P. Møllers Staalskibsværft Odense, dateret den 9. december 1940. Randers Handskefabriks arkiv.
[70] I et brev fra Ejnar Vejrum til handskeforretningen Ditzels Eftf. i Viborg, der er dateret den 7. november 1942, oplyser Randers Handskefabriks direktør, at firmaet har fået ligeså mange handsker som før krigen. Randers Handskefabriks arkiv.
[71] Jørgensen, Rasmus: Besættelsen dag for dag, 2004, s. 23.
[72] Brev fra Ejnar Vejrum til Mary Teglgaard, Aarhus Handskefabrik, dateret den 30. oktober 1940. Randers Handskefabrik arkiv.
[73] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag. 2494. I et brev fra Ejnar Vejrum til den engelske råvareleverandør umiddelbart efter krigen bekræftes dette tal. Brev fra Ejnar Vejrum til Hutchings and Hardings, dateret den 11. maj 1945. Randers Handskefabriks arkiv.
[74] Brev fra Ejnar Vejrum til J. Sørensen, Kolding, dateret den 15. april 1943. Randers Handskefabriks arkiv.
[75] Brev fra Ejnar Vejrum til Mary Teglgaard, Aarhus Handskefabrik, dateret den 24. november 1942.
[76] Jensen, Sigurd: Levevilkår under besættelsen, 1971, s. 32.
[77] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag. 2494. Cirkulæret om behandlingen af tyske soldater blev sendt rundt til danske forretninger i december 1943. Den tyske forespørgsel fandt sted i enten 1941 eller 1942.
[78] Kryger Larsen, Hans: Industri, stat og samfund 1939-1972, Dansk industri efter 1870. 2008, s. 64.
[79] Chr. Junchers Klæde- og Konfektionsfabrik 1852-1980. Upubliceret rapport, KHM sag 2728.
[80] Christensen, Lars Bjarke: Scandia under besættelsen, i Tog i tiden – tidsskrift for Danmarks Jernbanemuseum, 2006, s. 23- 37.
[81] Kassebøger for Randers Handskefabrik 1935-1945. Randers Handskefabriks arkiv. Kassebøgerne blev aflæst med hjælp fra tidligere direktør på fabrikken Erik Vejrum.

[82] Brev fra Ejnar Vejrum til Frk. Th. Klein, dato ukendt 1943. Randers Handskefabriks arkiv.
[83] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag. 2494.
[84] Johansen, Hans Chr.: Industriens vækst og vilkår 1870-1973, 1988, s. 211.
[85] Friis, Aage (red.): Danmark under Verdenskrig og Besættelse 1-5, 1946-1948, s. 143.
[86] Kryger Larsen, Hans: Industri, stat og samfund 1939-1972, Dansk industri efter 1870. 2008, s. 41.
[87] Chr. Junchers Klæde- og Konfektionsfabrik 1852-1980. Upubliceret rapport, KHM sag 2728.
[88] Hansen, Per H.: Modgang eller fremgang? Industriens forhold under besættelsen, 1995, s. 96.
[89] Chr. Junchers Klæde- og Konfektionsfabrik 1852-1980. Upubliceret rapport, KHM sag 2728.
[90] Brev fra Ejnar Vejrum til Hutchings and Hardings, dateret den 11. maj 1945. Randers Handskefabriks arkiv.
[91] [91] Christensen, Claus Bundgård, Lund, Joachim, Niels Vium Olsen og Jakob Sørensen: Danmark Besat. Krig og hverdag 1940-45, 2005, s. 670.
[92] Produktionsindberetning for Randers Handskefabrik 1945-1946. Randers Handskefabriks arkiv.
[93] Heilskov Ligkistefabrik A/S 1914-2009. Upubliceret rapport. KHM sag 2709.
[94] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag. 2494.
[95] Breve fra Ejnar Vejrum til Rigspolitichefen, dateret den 29. august, 29. oktober og 31. oktober 1946. Randers Handskefabriks arkiv.
[96] Begyndelseslønnen for syersker på konfektionsfabrikker lå på 56 kroner mod handskeindustriens 21 kr. Brev fra Ejnar Vejrum til handskemagerforbundets oldermand Serritslev, dateret den 12. oktober 1946. Randers Handskefabriks arkiv.
[97] Brev fra Ejnar Vejrum til ingeniørfirmaet Mogens Jacobsen, 16. december 1946. Randers Handskefabriks arkiv.
[98] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag. 2494 og artikel i Randers Dagblad den 29. december 1956. Randers Lokalhistoriske Arkiv. Betegnelsen ”at dolere” betyder i handskefabrikations øjemed, at man høvler skindene, så de bliver ensartede, tynde og fine.
[99] Interview med Erik Vejrum den 14. november 2006, KHM sag. 2494
[100] Brev fra Ejnar Vejrum til Aage Billenstein, Odense, dateret den 19. februar 1947. Randers Handskefabriks arkiv.
[101] Johansen, Hans Chr.: The Danish Economy in the twentieth century, 1987, s. 82.
[102] Hansen, Per H.: Modgang eller fremgang? Industriens forhold under besættelsen, 1995, s. 77.
[103] Hansen, Per H.: Modgang eller fremgang? Industriens forhold under besættelsen, 1995, s. 73-74.
[104] Hansen, Per H.: Modgang eller fremgang? Industriens forhold under besættelsen, 1995, s. 81-83.